

УДК 811.112.2'373.7

РЕАЛІЗАЦІЯ СТИЛІСТИЧНИХ ПОТЕНЦІЙ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ВНАСЛІДОК ЗМІНИ ЇХ КОМПОНЕНТНОГО СКЛАДУ

Б. Я. Петришак

Стаття присвячена дослідженню реалізації стилістичних потенцій фразеологізмів унаслідок заміни компонентного складу. Досліджено, що видозмінені ФО виконують різноманітні стилістичні функції, зокрема увиразнюють, підсилюють експресивність фразеологізму, змінюють його тональність тощо.

Ключові слова: фразеологізми, стилістичні функції, трансформація, заміна компонентного складу фразеологізмів.

На сучасному етапі інтенсивного розвитку мовознавства набули актуальності такі його напрямки як соціолінгвістика, лінгвокультурологія, прагматика, лінгвістика тексту тощо. У всіх зазначених напрямках мовознавчої науки особлива увага приділяється функціональному аспекту мовних одиниць. Це стосується і фразеології.

Виходячи з того, що фразеологізми є частиною словникового складу мови, то актуальним стає вивчення фразеологізмів як засобів художнього зображення, яким притаманна велика виразність [1].

Це питання завжди привертало увагу дослідників німецької фразеології. Так, вивченню та аналізу фразеологізмів, особливостям функціонування їх у тексті присвячені праці Я. Барана [2; 7], В. Фляйшера [3], І. Чернишової [4; 6], Т. Шіппан [5] та ін.

Отже, однією з найважливіших проблем у фразеологічних дослідженнях є вивчення функціонування фразеологізмів, закономірності їх мовленнєвого вживання [6, с. 40].

Метою даної статті є вивчення реалізації стилістичних потенцій фразеологізмів внаслідок заміни їх компонентів.

Об'єктом дослідження є фразеологізми, одержані методом суцільної вибірки із творів художньої літератури німецьких авторів, а саме Б. Брехта, Л. Франка, Б. Келлермана та А. Зегерс.

Здатність фразеологізмів до реалізації значень закладена в їх природі [7]. Л. М. Болдирева, розглядаючи використання фразеологізмів у сфері гумору, іронії та сатири, називає три види стилістичних потенцій, що базуються на 1) багатоконтрастності, 2) образній мотивованості значення, що дає можливість використовувати їх з метою подвійної актуалізації, 3) наявності стилістичної маркованості фразеологізмів за трьома компонентами стилістичного значення: функціональним, нормативним і емоційно-експресивним [8, с. 48 – 62].

Однак різновидів конкретної реалізації потенційних можливостей фразеологізмів є дуже багато. А що торкається безпосередньої авторської модифікації фразеологізмів у творах художньої літератури, то підрахувати їх, мабуть, практично неможливо, бо, як справедливо зазначає В. Й. Пельвецький [9], творчі можливості письменників

безмежні. Кожен письменник неповторний у своїй творчості, у використанні тих чи інших одиниць, в тому числі фразеологізмів, в прийомах їх використання, а особливо в спробах введення фразеологізмів в текст, в конкретних формах їх трансформації [10, с. 23].

Наявність багатокomпонентності ніби програмує допустимість принципової можливості змін у складі фразеологізму. Їх різновиди знаходяться в діапазоні від зміни одного компонента до ремінісцентного залишку одного компонента фразеологізму. Вони включають заміну компонентів, контамінацію, еліптичне використання фразеологізму, перестановку компонентів, трансформацію фразеологізмів, вичленовування окремих компонентів.

Заміна компонентів є одним з найрозповсюдженіших стилістичних прийомів використання фразеологізмів у художній літературі. В основі заміни можуть лежати різні зв'язки між традиційним і новим компонентами: синонімічні, тематичні та ін. При цьому всередині фразеологізму відбуваються різного роду семантичні перетворення. Це можуть бути незначні уточнення і навіть повна зміна значення фразеологізму. Характерно, що нові якості не витісняють первинного змісту фразеологізму, а співіснують з ними. Оновлений таким чином фразеологізм викликає нові асоціації через призму початкових парадигматичних, підданих перетворенню елементів фразеологізму.

Усяке перетворення, в тому числі і заміна компонентів фразеологізму, розраховане на ефект оманливого сподівання: на місці звичного узуального компонента з'являється неочікуваний елемент з притаманним йому певним потенціалом впливу на читача. Цей потенціал вимірюється співвідношенням значимості взаємозамінних компонентів: чим далі вони розташовані один від одного в системі мови, тим більше додаткового смислового навантаження несе новий компонент [7, с. 138 – 140], і, відповідно, тим вищий бажаний стилістичний ефект.

Слід зауважити, що стилістичний ефект знаходиться також у великій залежності від належності компонентів до стилістичних пластів.

Наведемо деякі приклади, коли взаємозамінні дієслова є синонімами. Наприклад: „Daa bist du? Dei Frau heult sich daheim die Augen aus“ [11, S. 85].

Фразеологізм *sich die Augen ausweinen* *виплакати всі очі* належить до літературної мови. Новий компонент *sich ausheulen* в значенні *виплакатися* належить до розмовної зниженої лексики. Внаслідок заміни фразеологізм став виразнішим, емоційнішим.

У багатьох випадках взаємозаміни компонентів письменник не змінює стилістичної тональності фразеологізму, але досягає великої стилістичної зниженості зворотів. За їх допомогою автор може виражати, наприклад, презирство до зображуваного явища. Так, у фразеологізмі *j-m Hosianna singen* *співати осанну (кому-н.), хвалити (кого-н.)* компонент *singen* замінено на *zuschreien*, а у фразеологізмі *sein Kreuz tragen* *нести свій хрест* *tragen* замінено на *schleppen*: „Heute schreien die Lügner ihm ihr Hosianna zu und ihre Verachtung dir, der du das Kreuz der Einsamkeit noch nicht zu Ende geschleppt hast“ [11, S. 285].

Новим компонентам *zuschreien* і *schleppen* самим по собі не притаманна стилістична зниженість. Але у поєднанні із зворотами з релігійної лексики вони

створюють дисонанс /порівн. співати осанну — кричати, репетувати осанну; нести свій хрест — тягнути свій хрест/. Компонент Hosianna не сполучається з zuschreien, а Kreuz — з schleppen. Порівн. такі пари узуальних і модифікованих зворотів: ins Gesicht sagen — ins Gesicht brüllen, ins Gesicht sehen — ins Gesicht glotzen.

Трапляється взаємозаміна компонентів, в основі яких лежить метафора. Наприклад: *der Meister hatte seinen Blick in Oldshatterhands vergrößerte Augen eingehackt* [11, S. 16].

Тут ужито фразеологізм *ein Blick auf j-n werfen* *кинути погляд (на кого-н.)*, в якому узуальний компонент *werfen* замінено на *einhacken* *устромити (зуби, кігті)*.

В іншому випадку у цьому ж фразеологізмі компонент *werfen* замінено словом *abschießen* *вистрілити*: *Guido lächelte giftig und schoß dann auf die Mutter einen Blick ab, als hinderte ihm nur seine grenzenlose Verachtung, ihr an den Hals zu springen* [11, S. 293].

Новий компонент *abschießen* має більшу інтенсивність дії ніж узуальний *werfen* /порівн. вистрелити — кинути/ і відповідає характеру поведінки персонажа — Гвідо душевно хворий і знаходиться в психіатричній лікарні.

Стилістична значимість проявляється також при заміні компонентів, що знаходяться в компонентних відношеннях. Вони сприяють зміні образу і підвищенню експресії фразеологізму. Наприклад: *Die Augen quollen aus den Höhlen* [11, S. 309]. Тут вжитий фразеологізм *die Augen quollen j-m aus dem Kopfe* *у когось очі на чоло полізли*. Замінивши *Kopf* голова на *Höhle* *діра, нора, дупло* /порівн. *Augenhöhle orbita*/ письменник збільшує емоційну забарвленість фразеологізму, змінює його образність і підсилює прагматичний ефект. Порівн. також узуальний фразеологізм *die Augen auf j-n richten* і змінений Л. Франком фразеологізм *die Blutkugeln auf j-n richten*, де *Augen* замінено на *Blutkugeln*. Компонент *Blutkugeln* у словниках не фіксується, це метафора Л. Франка, якій притаманна велика виразність. *Blutkugeln* означає дослівно “*криваві кулі*”.

Великий ефект від заміни спостерігається при заміні семантично неспоріднених компонентів фразеологізму. Наприклад, у фразеологізмі *in eine Sackgasse geraten* *потрапити у безвихідне становище* замінено компонент *Sack* на *Scheiß*: *Mutter Courage: Wenn ein Feldhauptmann recht dumm ist und er führ seine Leut in die Scheißgaß, dann brauchts Todesmut bei den Leuten, auch eine Tugend* [12, S. 89]. Емоційний компонент *Scheiß* — сприяє збільшенню експресивності звороту і служить засобом мовленнєвої характеристики персонажа. Репліка належить матінці Кураж, мові якої притаманна груба і вульгарна лексика. Заміна компонента сприяє зміні тональності фразеологізму.

Трапляється також взаємозаміна семантично неспоріднених прикметників. Наприклад, “*Das ist eleganter Blödsinn!*” *Adolf saß lässig zurückgelehnt, Bein überschlagen. “Glatter Unsinn! Direkt eleganter Blödsinn!”* [11, S. 159].

У цьому фрагменті письменник вжив двічі фразеологізм *blühender (höher) Blödsinn* розм. *дурниця, абсолютна нісенітниця*, де він замінив компонент-прикметник *blühender (höherer)* на *elegant*. Ці прикметники не синонімізуються між собою, вони виражають вищий ступінь певної якості. Проте *elegant* семантично не сполучається з іменником *Blödsinn*, вони ніби протилежні за змістом. Їх поєднанням письменник

досягає великої виразної сили, створюючи іронічний ефект. Експресивність цього модифікованого звороту збільшується завдяки його повторному вживанню і використанню поряд з ним синоніма *glatter Unsinn*. Таким чином, ми маємо тут ускладнений тип заміни.

Антонімічні заміни служать засобом створення протилежного змісту фразеологізмів. Наприклад: *Geben würde sie es mir. Sie ist ja ein gutes Luder...* [11, S. 25].

Письменник використав тут фразеологічну одиницю *ein freches Luder* *нахаба*. На місці звичного компонента *frech* несподівано з'являється антонім *gut*. В результаті письменник утворив оксиморон для досягнення жартівливо-іронічного ефекту.

Іноді заміна компонентів-прикметників використовується як стилістичний прийом створення ефекту підсилення інтенсивності якості компонента-прикметника, а отже і інтенсивності розповіді. Наприклад: *Welch ein elendes Nest! — rief er verächtlich aus und schielte dabei über die Briefe, die Koroschek auf den Tisch gelegt hatte* [13, S. 9].

Тут прикметник *still* у фразеологізмі *ein stilles Nest* *тихе місце* замінено прикметником *elend*, внаслідок чого фразеологізм набуває забарвлення, що сприяє збільшенню прагматичного йому значення, підсиленню інтенсивності впливу на читача.

Такий самий стилістичний прийом використовується і при заміні прикметника *alte* на *schmutzige* у фразеологізмі *eine alte Kuh!* лайл. *стара дупена*. “Aber wenn es nicht so abgeht, so werde ich sagen: schmutzige Kuh! und werde dich töten” [13, S. 311]. Заміна сприяє також збільшенню образності фразеологізму, використаного для характеристики персонажу.

Трапляється також заміна прийменників у фразеологізмах. Така заміна, як показують приклади із творів художньої літератури, несе часом певне стилістичне навантаження. Порівн.: “Vier Wochen ha ... ham sie mich amal in Kee... Kee... Kette gelegt” [11, S. 298].

У словниках фіксується лише прийменник *an* — *j-n an die Kette legen*. Однак, персонаж розмовляє діалектом. Саме діалектна форма є для нього нормою. Отже, заміна прийменника служить засобом характеристики мови персонажа.

Заміна компонентів спостерігається і у прислів'ях та приказках. Заміна може викликатися потребою зміни смислу прислів'я. Наприклад: “Man sagt ja gewöhnlich: Wo drei satt werden, werden auch vier satt. Mann kann freilich genau so gut sagen: Wo drei beinah verhungern, da verhungern vier bestimmt” [14, S. 61].

А. Зегерс використала прислів'я *Wo drei satt werden, werden auch vier satt* *де приготовано на трьох, там може наїстися й четвертий* і замінила фактично компонент *satt* — *ситий* на *verhungern* — *голодувати*. Письменниця використала антонімічну заміну компонентів, завдяки чому донесла до читача не лише потрібну інформацію про голодування, але й підвищила експресивність прислів'я.

Отже, матеріал дослідження дозволяє зробити висновок, що заміна компонентів, особливо тематичних і семантично не зв'язаних між собою, залежить в основному від творчої уяви письменника і служить засобом створення найрізноманітніших стилістичних ефектів. Стилістичні функції замін розташовуються в діапазоні від

незначного підсилення експресивності фразеологізму до переведення його з однієї стилістичної тональності в іншу.

Список літератури

1. Жуков В. П. Русская фразеология. — М.: Высшая школа, 1986. — 310 с.
2. Баран Я. А. Фразеология у системі мови. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. — 175с.
3. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. — Tübingen: Niemeyer, 1997. — 342 S.
4. Чернышева И. И. Фразеология современного немецкого языка. — М.: Высшая школа, 1980. — 280 с.
5. Schippan Th. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. — Tübingen: Niemeyer, 2002. — 305 S.
6. Чернышева И. И. Актуальные вопросы фразеологии // Вопросы языкознания. — 1977. — №5. — С. 34 – 42.
7. Баран Я. А. Основні питання загальної та німецької фразеології. — Львів: Вища школа, 1980. — 155 с.
8. Болдырева Л. М. Стилистические потенции фразеологических единиц в области юмора, иронии и сатиры // Сборник научных трудов. — Вып. 139. — М.: Моск. гос. пед. ин-т ин. яз. им. М. Тореца, 1979. — С. 48 – 62.
9. Пельвецкий В. И. Опыт сопоставительного изучения фразеологии в произведениях Л. Франка и Б. Келлермана: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04/Киевск. Гос. пед. ин-т иностр. яз. — К., 1988. — 24 с.
10. Куслик А. М. Сниженная лексика в художественной речи // Стилистика художественной речи. — Вып. III. — Л.: ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1977. — С. 102 – 116.
11. Frank L. Gesammelte Werke. — Berlin: Aufbau — Verlag, 1959.
12. Brecht B. Gesammelte Werke. — Berlin: Aufbau — Verlag, 1958.
13. Kellermann B. Gesammelte Werke. — Berlin: Aufbau — Verlag, 1979.
14. Seghers A. Gesammelte Werke. — Berlin: Aufbau-Verlag, 1959.

***Петришак Б. Я.* Реализация стилистических потенций фразеологизмов вследствие замены их компонентного состава.**

Статья посвящена исследованию реализации стилистических потенций фразеологизмов вследствие замены компонентного состава. Исследовано, что видоизмененные ФЕ выполняют разнообразные стилистические функции, в частности усиливают экспрессивность фразеологизма, изменяют его тональность и т. д.

Ключевые слова: фразеологизмы, стилистические функции, трансформация, замена компонентного состава фразеологизмов.

***Petrishak B. J.* The realisation of stylistic potentials of phraseological units in consequence of the substitution of component composition.**

The article is devoted to the realisation of stylistic potentials of phraseological units in consequence of the substitution of component composition. It is researched that modified phraseological units fulfil different stylistic functions, in particular they strengthen expressiveness of phraseological unit, change its key and so forth.

Key words: phraseological units, stylistic functions, transformation, substitution of component composition.

Стаття надійшла до редакції 2 травня 2007 р.